

ӘОЖ 372.882; МҒТАР 14.07.09

<https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.157>А.А. ИГЕНОВА¹, К.А. ТӨЛЕУБАЕВА²¹Академик Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университетінің PhD докторанты
(Қазақстан, Қарағанды қ.), e-mail: almagul.igenova.77@mail.ru²филология ғылымдарының кандидаты, профессор
Академик Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті
(Қазақстан, Қарағанды қ.), e-mail: k.toleubaeva@mail.ru**БЕЙІМДЕЛГЕН КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ:
ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ**

Аңдатпа. Бұл зерттеу тілді оқытуда бейімделген көркем әдебиеттің тарихы, дамуы және педагогикалық қолданылуын жан-жақты талдауға арналған. Мақаланы жазу барысында жүйелі әдебиетке шолу (systematic literature review) әдісі қолданылды. Әдебиетке шолу бейімделген мәтіндердің шығу тегі, тарихи дамуы және тіл оқытудағы қолданылуын зерттеуге бағытталған. Зерттеу PRISMA критерийлеріне сәйкес жүргізіліп, дереккөздерді іріктеу мен талдаудың ашық әрі қатаң процесін қамтамасыз етті. Әдебиетке шолу Scopus, Web of Science, JSTOR және Google Scholar сияқты беделді академиялық дерекқорларды пайдалана отырып жүргізілді, негізінен ағылшын тіліндегі жарияланымдарға назар аударылды. Іріктеу критерийлері рецензияланған мақалаларға, кітап тарауларына және конференция материалдарына басымдық беріп, бейімделген әдебиетке немесе тіл оқытуға қатысы жоқ академиялық емес дереккөздерді қоспауға негізделді. Деректерді талдау үшін тақырыптық анализ (thematic analysis) түрі қолданылды.

Нәтижелер бейімделген әдебиеттің тіл үйренуді дамытудағы маңызды рөлін көрсетеді, әсіресе түсінікті ақпарат ұсыну, сөздік қорды дамыту және мәдени түсінікті арттыру арқылы тілді меңгеруге көмектесетіндігі анықталды. Шолу барысында мазмұнды жеңілдету және қолдану аясы тар тілдер арналған ресурстардың шектеулі болуы сияқты елеулі мәселелер де анықталды. Зерттеу бейімделген әдебиет тіл оқытуда пайдалы ресурс болғанымен, қазіргі бірқатар олқылықтар бар екендігі анықталды.

Кілт сөздер: бейімделген әдебиет, көркем әдебиет, тілді оқыту, бейімделген әдебиет тарихы, әдебиетке шолу.

А.А. Igenova¹, К.А. Toleubayeva²¹PhD Doctoral Student of Karaganda Buketov University
(Kazakhstan, Karaganda), e-mail: almagul.igenova.77@mail.ru²Candidate of Philological Sciences, Professor
Karaganda Buketov University
(Kazakhstan, Karaganda), e-mail: k.toleubaeva@mail.ru***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Игенова А.А., Төлеубаева К.А. Бейімделген көркем әдебиеттің қалыптасуы мен дамуы: әдебиетке шолу // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2025. – №1 (135). – Б. 213–222. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.157>

***Cite us correctly:**

Igenova A.A., Toleubayeva K.A. Beiiimdelgen korkem adebiettin qalyptasuy men damuy: adebietke sholu [Shaping and Developing Graded Fiction Readers: A Literature Review] // Iasauu universitetinin habarshysy. – 2025. – №1 (135). – Б. 213–222. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.157>

Мақаланың редакцияға түскен күні 10.01.2025 / қабылданған күні 30.03.2025

Shaping and Developing Graded Fiction Readers: A Literature Review

Abstract. This study presents a systematic literature review dedicated to analyzing the history, development, and pedagogical applications of adapted fiction in language instruction. The review focuses on examining the origins of graded readers texts, their historical evolution, and their application in language teaching. Conducted in accordance with PRISMA criteria, the study ensures transparency and rigor in source selection and analysis. The literature review used academic databases such as Scopus, Web of Science, JSTOR, and Google Scholar, with a primary emphasis on publications in English. The selection criteria prioritized peer-reviewed articles, book chapters, and conference proceedings, while excluding non-academic sources unrelated to adapted literature or language teaching. Thematic analysis was used to analyze the data.

The findings highlight the critical role of adapted literature in language learning, particularly in facilitating comprehension, enhancing vocabulary acquisition, and promoting cultural understanding. The review also identified significant issues, such as content simplification and the limited availability of resources for less commonly taught languages. While adapted literature proves to be a valuable resource in language instruction, the study revealed several existing gaps that require further attention.

Keywords: graded readers, fiction, language teaching, history of graded readers, literature review.

А.А. Игенова¹, К.А. Тулеубаева²

¹*PhD докторант Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова
(Казахстан, г. Караганда), e-mail: almagul.igenova.77@mail.ru*

²*кандидат филологических наук, профессор
Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова
(Казахстан, г. Караганда), e-mail: k.toleubaeva@mail.ru*

Формирование и развитие адаптивной художественной литературы: обзор литературы

Аннотация. Данное исследование представляет собой систематический литературный обзор, посвященный всестороннему анализу истории, развития и педагогического применения адаптированной художественной литературы в обучении языкам. Обзор направлен на изучение происхождения адаптированных текстов, их исторической эволюции и использования в преподавании языков. Исследование проведено в соответствии с критериями PRISMA, что обеспечило прозрачность и строгий подход к отбору и анализу источников. Литературный обзор был выполнен с использованием авторитетных академических баз данных, таких как Scopus, Web of Science, JSTOR и Google Scholar, с основным упором на публикации на английском языке. Критерии отбора отдавали предпочтение рецензируемым статьям, главам книг и материалам конференций, исключая неакадемические источники, не связанные с адаптированной литературой или обучением языкам. Для анализа данных использовался тематический анализ.

Результаты показывают важную роль адаптированной литературы в развитии языковых навыков, в частности, за счет предоставления доступной информации, расширения словарного запаса и углубления культурного понимания. Обзор также выявил существенные проблемы, такие как упрощение содержания и ограниченность ресурсов для менее распространенных языков. Несмотря на то, что адаптированная литература является полезным ресурсом в преподавании языков, было выявлено наличие ряда текущих недостатков.

Ключевые слова: адаптированная литература, художественная литература, обучение языкам, история адаптированной литературы, литературный обзор.

Кіріспе

Әдебиет әрдайым тіл білімінде маңызды ресурс ретінде танылып, аутентті мәтін мен мәдени түсініктер ұсыну арқылы екінші тілді (L2) меңгеруде маңызды рөл атқарып келеді. Соңғы жылдары лингвистикалық корпусстың дамуы және әдеби шығармалардың сандық қолжетімділігінің артуы әдебиетті білім беру құралы ретінде пайдалануға деген қызығушылықты жаңғыртып, әртүрлі артықшылықтарын айқындады.

Тіл үйретуде қолданылатын материалдар тілдің нақты коммуникативтік функцияларда қалай пайдаланылатынын дәл бейнелеуі тиіс. Әдеби мәтіндер осы талаптарға сәйкес келіп, шынайы коммуникативтік мақсаттармен жазылған тілдің автентикалық үлгілерін ұсынады. Gavioli мен Aston бұл туралы: «Табиғи мәтіндер корпустары – аутентті тілді көрсететін мәтіндер, өйткені олар нақты коммуникативтік мақсаттары бар сөйлеушілер мен жазушылар тарапынан жасалады» деп атап көрсетеді [1, p. 240]. Әдебиет – тіл үйренушілерге аутентті тілдік құрылымдарға, әртүрлі стильдік өрнектерге және сценарийленген материалдарда жиі кездеспейтін бай мәдени контекстке қол жеткізуге мүмкіндік беретін маңызды ресурс.

Әдебиеттің тіл біліміндегі рөлі жылдар бойы өзгеріп отырды. XX ғасырдың басына дейін әдебиет тіл меңгеруде маңызды орын алып, аутентті тілдің қазынасы және зияткерлік қызығушылықты ынталандыру құралы ретінде танылды. Екінші дүниежүзілік соғыс тіл үйретудегі басымдықтарды айтарлықтай өзгертті, коммуникативтік құзыреттілікке ерекше назар аударылды, ал әдебиет тіл үйренушілердің шұғыл қажеттіліктеріне сәйкес емес деп танылып, шеттетілді [2]. Соңғы жылдары әдебиеттің тілдік, мәдени және когнитивтік дамуды біріктірудегі әлеуеті қайта мойындалып, корпус лингвистикасының дамуы мен сандық ресурстардың кең қолжетімділігі арқасында тіл білімінің оқу жоспарларына қайта енгізілді.

Екінші тілді оқытуда әдебиеттің рөлі ерекше, әсіресе тіл үйренушілердің тілдік құзыретін дамытуға пайдалы. Әдеби мәтіндер тіл үйренушілерге аутентті мәтіндерді ұсынады, бұл форма мен функцияның байланысын сценарийленген мәтіндерге қарағанда әлдеқайда жақсы көрсетеді. Swan түпнұсқадағы мәтіндер тіл үйренушілер «олардың бейсаналық меңгеру үдерісін іске қосу үшін жарамды тілдік деректер ұсынады» деп есептейді [3, p. 85]. Поэзия, драматургия және роман сияқты жанрлармен танысу арқылы тіл үйренушілер күрделі синтаксистік құрылымдарды және әртүрлі сөз қорын қамтитын кең ауқымды тілдік формаларды меңгереді. Бұл тәжірибе тілді қолданудағы тереңірек түсінікті дамытуға ықпал етеді, тіл үйренушілерді тілдік ресурстарын зерттеуге және қолдануға итермелейді.

Тілдік артықшылықтардан тыс, әдебиет – мәдени түсінікті арттыруға елеулі ықпал етеді, бұл тілді меңгеру үдерісінің маңызды бөлігі. Әдеби шығармалардағы кейіпкерлермен танысу, сипатталатын оқиғаларды және тақырыптарды оқу арқылы тіл үйренушілер мақсатты тілдің мәдени құндылықтары мен тәжірибелерін тереңірек түсінеді. Бұл мәдени аспект тіл үйренушілердің социолингвистикалық және прагматикалық дағдыларын дамытуға ықпал етіп, оларды әртүрлі контекстерде тілді тиімді қолдануға дайындайды. Llach әдебиетті «аутентті тілдік, социолингвистикалық және мәдени материалдың қайнар көзі» ретінде атап өтіп, оның тіл біліміндегі маңызды рөлін көрсетеді [4].

Әдебиет – тіл үйренушілерді махаббат, шытырман оқиға және қақтығыс сияқты әмбебап тақырыптарды зерттеу арқылы қызықтыратын қуатты мотивациялық құрал. McCloskey әдебиетті қиялды ынталандыру және өзара әрекеттестікке ықпал ету арқылы тіл үйренушілердің мотивациясын арттыратын катализатор деп сипаттайды, бұл өз кезегінде

шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытады [5]. Әдебиеттің сипаттамалары тілдік және мәдени білім беруде ғана емес, сонымен қатар жеке және интеллектуалдық өсуге ықпал ететін құнды құрал болып табылады.

Әдебиетті екінші тілді оқытуға енгізудің көптеген артықшылықтарына қарамастан, мәтіндерді мұқият таңдап, педагогикалық стратегияларды дұрыс жоспарлау маңызды. Мұғалімдер мәтіндердің тілдік қолжетімділігі мен мәдени маңыздылығын ескеріп, олардың күрделілігі мен тіл үйренушілердің білім деңгейі арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуі қажет. Әдебиетке негізделген әдістерді тиімді жүзеге асыру тиісті дайындық арқылы едәуір жақсарып, тілдік және мәдени мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді.

Екінші тілді меңгеру – бұл тек грамматикалық құрылымдар мен сөздік қорды игеруді ғана емес, сонымен қатар оқу, жазу, тыңдау және сөйлеу дағдыларын қалыптастыруды қамтитын күрделі үдеріс. Тіл үйренушінің деңгейіне сәйкес келетін жоғары сапалы оқу материалдарына қол жеткізу – екінші тілді табысты меңгерудің маңызды факторы. Осы тұрғыда бейімделген әдебиет, яғни деңгейленген оқулықтар мен жеңілдетілген мәтіндер сияқты форматтар ерекше рөл атқарады. Бұл материалдар оқу үдерісінің бастапқы кезеңдерінде тіл үйренушілерге түпнұсқалық мәтіндерін меңгеруге мүмкіндік беріп, қолжетімділік пен қызығушылықты арттыру мақсатында арнайы дайындалады.

Бейімделген әдебиет дегеніміз – тіл үйренушілердің тілдік деңгейіне сәйкес болу үшін өзгертілген мәтіндер [6]. Бұл үдеріс сөздік қор мен грамматикалық құрылымдарды жеңілдетуді, мәтін көлемін қысқартуды қамтуы мүмкін, бірақ мәтіннің негізгі мазмұны мен мәдени контексті сақталады. Мұндай мәтіндер оқу дағдысын біртіндеп дамытуға, сөздік қорды кеңейтуге және тілдік контексті жақсартуға ықпал етеді, сондай-ақ тілді меңгеруді жеңілдетеді. Соңғы онжылдықтарда бейімделген әдебиет екінші тілді оқыту әдістемелерінің, әсіресе тұрақты және қызықты оқу тәжірибесінің маңыздылығын атап өтетін кең көлемді оқу (Extensive Reading) шеңберінде негізгі құрамдас бөлікке айналды.

Екінші тілді оқытудағы бейімделген әдебиеттің маңыздылығы өте жоғары. Біріншіден, ол тіл үйренушілерге күрделілігіне байланысты қолжетімсіз болуы мүмкін түпнұсқалық материалдармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл олардың мотивациясын арттырып, өз мүмкіндіктеріне деген сенімділігін нығайтуға ықпал етеді. Сонымен қатар бейімделген мәтіндер оқу жылдамдығын арттыруға, мәдени түсінікті жақсартуға, мақсатты тілде сөйлейтін елдердің әдеби мәтіндері мен менталитетін үйренуге үлес қосады. Алайда қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесінде бейімделген әдебиеттің қолданылуы зерттелмеген және әзірге оқу үдерісінде ресми түрде енгізілмеген.

Бұл мақала бейімделген әдебиетке қатысты шетелдік ғылыми әдебиеттерге шолу жасап, оның эволюциясы және қазіргі қолданысын зерттеуді мақсат етеді. Бұл шолу бейімделген әдебиеттің маңызы мен функциясына қатысты бар білімді жүйелеуге, сондай-ақ осы саладағы болашақ зерттеулер үшін бағыттар ұсынуға тырысады.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Бұл зерттеу бейімделген әдебиетке қатысты қолда бар зерттеулерді құрылымдық және терең зерттеуді қамтамасыз ететін жүйелі әдебиетке шолу қағидаттарына негізделген әдіснаманы қолданады. Зерттеу нәтижелерінің ашықтығын арттыру үшін PRISMA тәсілі пайдаланылды. Бұл тәсіл ғылыми зерттеулерде деректерді жүйелеу, қателіктерді азайту және талдаудың жоғары стандарттарын қамтамасыз ету үшін жиі қолданылады [7].

Зерттеудің негізгі мақсаты – бейімделген әдебиетке қатысты қазіргі әдебиеттерді тарихи дамуы, білім беру мақсаттарындағы қолданылуы және екінші тілді оқытудағы заманауи үрдістеріне ерекше назар аударатын зерттеу. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Бейімделген әдебиеттің негізгі сипаттамалары мен жіктемелерін анықтау.

- Бейімделген мәтіндердің пайда болуы мен дамуының тарихи аспектілерін талдау.
- Бейімделген әдебиетті екінші тілді оқытуда қолданудың қазіргі әдістемелерін зерттеу.

Әдебиеттерді іріктеу критерийлері

Таңдалған дереккөздердің өзектілігі мен сапасын қамтамасыз ету үшін нақты қосу және шығару критерийлері анықталды:

Іріктеу критерийлері:

- Рецензияланған ғылыми журналдарда, конференция материалдарында немесе монографияларда жарияланған зерттеу нәтижелері.

- Бейімделген әдебиетке, деңгейленген оқулықтарға және жеңілдетілген мәтіндерге қатысты зерттеулер, сондай-ақ олардың екінші тілді меңгеру контексіндегі маңызы.

- Ағылшын тілінде жарияланған зерттеулер.

- XX ғасырдан қазіргі уақытқа дейінгі кезеңді қамтитын материалдар.

Алып тастау критерийлері:

- Рецензияланбаған дереккөздер (блогтар, форумдар немесе кең таралған мақалалар).

- Бейімделген әдебиетке немесе тіл оқытуға нақты қатысы жоқ материалдар.

- Ағылшын тілінен басқа тілдерде жарияланған зерттеулер.

- Эмпирикалық деректер немесе теориялық негіздемелері жоқ ресурстар.

Ресурстарды анықтау және бағалау

Әдебиеттерді іздеу Scopus, Web of Science, JSTOR, ERIC және Google Scholar сияқты беделді академиялық дереккөздерді пайдалана отырып жүргізілді. Іздеу барысында келесі кілт сөздер және олардың әртүрлі комбинациялары қолданылды: modified texts, graded readers, simplified texts texts that have been simplified, Second language instruction, extensive reading

Boolean операторларының (AND және OR) қолданылуы іздеу үдерісін нақтылауға ықпал етті. Алдын ала іздеу нәтижесінде 500-ден астам дереккөз анықталып, олардың атауы мен аннотациялары негізінде іріктеу жүргізілді. Қабылданған қосу және шығару критерийлерін қолданғаннан кейін, толық талдау үшін 58 дереккөз таңдалды.

Деректерді талдау

Деректерді талдау үшін тақырыптық тәсіл (thematic analysis) қолданылды, бұл әдебиеттегі негізгі тақырыптар мен үлгілерді анықтауға мүмкіндік берді. Талдау келесі кезеңдерден тұрды:

• Деректерді кодтау: Әрбір дереккөзден маңызды идеялар мен нәтижелерді анықтап, бөліп көрсету.

• Тақырыптарға жіктеу: Деректерді бейімделген әдебиеттің тарихи контексі, білім беру мақсаттары және қазіргі дамуы сияқты маңызды санаттарға жүйелі түрде бөлу.

• Ақпаратты біріктіру: Зерттеу сұрақтарына жауап беру үшін деректерді жинақтау және талдау.

Тақырыптық талдау әдісі Braun мен Clarke [8] әдістемесіне сәйкес қолданылды. Бұл әдіс білім беру және лингвистика салаларында кеңінен қолданылатындықтан, осы зерттеудің мақсаттарына сәйкес келеді.

Зерттеудің шектеулері

Дереккөздерді іріктеу мен талдауда қолданылған әдістің мұқияттылығына қарамастан, зерттеудің белгілі бір шектеулері бар:

- Тек ағылшын тіліндегі дереккөздерге шоғырлану басқа тілдерде жарияланған маңызды зерттеулерді елемеге әкелуі мүмкін.

- Рецензияланған әдебиеттерге баса назар аудару рецензияланбаған, бірақ өзекті дереккөздерді ескермей қалуы мүмкін.

- Тақырыптық талдау әдісі икемді болғанымен, зерттеушінің субъективтілігіне тәуелді болуы мүмкін [9].

Зерттеу барысында этикалық ережелер қатаң сақталып, дереккөздерге дұрыс сілтеме жасалып, авторлық құқықтарды сақтау міндеттелді.

Талдау мен нәтижелер

Бейімделген әдебиет – тілдік дағдылары шектеулі оқырмандардың түсінуін жеңілдету үшін арнайы бейімделген мәтіндерден тұратын шығарма. Бұл әдебиет түріне деңгейленген оқулықтар мен жеңілдетілген мәтіндер жатады, олар реттелген сөздік қорымен, жеңілдетілген синтаксисімен және қысқалығымен ерекшеленеді [10]. Бейімделген әдебиеттің негізгі мақсаты – оқырмандарға тіл меңгерудің бастапқы кезеңдерінде аутентті материалдармен жұмыс істеу мүмкіндігін бере отырып, оқуды қолжетімді және қызықты ету.

Бейімделген мәтіндер оқырманның тілдік деңгейін ескере отырып жасалады, бұл мазмұнның күрделілігін оқырманның дағдыларының өсуіне байланысты біртіндеп арттыруға мүмкіндік береді. Мысалы, бастаушы деңгейдегі мәтіндер тек жиі қолданылатын сөздер мен қарапайым грамматикалық құрылымдарды қамтыса, ал жоғары деңгейдегі мәтіндерде күрделі синтаксистік құрылымдар мен сирек кездесетін сөздер қолданылуы мүмкін [11]. Бұл тәсіл тілге біртіндеп бойлау үдерісін жеңілдетіп, тіл меңгерудің маңызды құрамдас бөлігі – оқу дағдыларын дамытуға ықпал етеді [12].

Бейімделген әдебиет Тілдерді оқытуға арналған Тілдердің жалпы еуропалық анықтамалық жүйесімен (CEFR) тығыз байланысты. CEFR тілдік құзыреттерді алты деңгейге бөледі: A1 (қарапайым), A2 (базалық), B1 (орта), B2 (ортадан жоғары), C1 (жоғары) және C2 (жетік меңгерген). Бейімделген мәтіндер, соның ішінде деңгейленген оқулықтар мен жеңілдетілген материалдар, көбінесе белгілі бір тілдік деңгейлерді ескере отырып жасалады, бұл тіл үйренушілерге өздерінің ағымдағы тілдік дағдыларына сәйкес ресурстарды таңдауға мүмкіндік береді [13].

A1-A2 деңгейлеріндегі мәтіндер жиі қолданылатын сөздік қорды және қарапайым грамматикалық құрылымдарды қамтиды, бұл қарапайым деңгейдегі тіл үйренушілер үшін қолжетімді етеді. B1-B2 деңгейлерінде мәтіндер күрделене түсіп, сирек қолданылатын сөздерді және әртүрлі грамматикалық құрылымдарды қамтиды, бұл тіл үйренушілердің қабілеттерін біртіндеп дамытуға ықпал етеді. C1-C2 деңгейлерінде бейімделген мәтіндер жиі түпнұсқалық мазмұнның едәуір бөлігін сақтап, тілді тек сәл жеңілдетеді, бұл тіл үйренушілерді аутентті материалдармен жұмыс істеуге үйретеді.

CEFR деңгейлеріне бейімделген әдебиетті қолдану бірнеше артықшылықтар ұсынады. Біріншіден, ол білім беру саласындағы «көпіршелер құру» (scaffolding) ұғымына сәйкес мазмұн күрделілігінің біртіндеп артуын қамтамасыз етеді. Тіл үйренушілер қарапайым мәтіндерден бастап, біртіндеп күрделілеріне көшіп, дағдыларын дамыта алады [12]. Екіншіден, бейімделген мәтіндер тіл үйренушілерге CEFR-де белгіленген тілдік мақсаттарға жетуге көмектеседі, мысалы, мәтіннің негізгі мазмұнын түсіну (A2), пікірін білдіру (B1) немесе күрделі мәтіндерді талдау (C1).

Мәтіндерді бейімдеу әдістері

Мәтіндерді бейімдеу үдерісі түпнұсқаның мазмұны мен мәдени маңыздылығын сақтай отырып, тілді жеңілдетуге арналған көптеген маңызды әдісті қамтиды. Сөздік қорды реттеу – негізгі әдістердің бірі. Бейімдеушілер сирек кездесетін актив лексиканың тізімін қолданады. Мәселен, ағылшын тілінде General Service List немесе Academic Word List сияқты жалпы сөздік тізімдерді пайдаланып, оқырманның деңгейіне сәйкес сөздерді таңдайды [10]. Мысалы, қарапайым мәтіндерде тек ең жиі қолданылатын сөздер қолданылады, ал жоғары деңгейлерде түсіну үшін маңызды, бірақ сирек кездесетін сөздер енгізіледі.

Грамматикалық құрылымдарды жеңілдету – тағы бір маңызды әдіс. Бұл әдіс сөйлемдерді қысқартуды, етістік шақтарының жеңіл формасын қолдануды және есімше немесе шартты сөйлемдер сияқты күрделі синтаксистік құрылымдарды алып тастауды

қамтиды [14]. Мысалы, «Әкесі ұзақ сапардан шаршап келгеніне қарамастан, ұлының жиналып қалған әңгімесін мұқият тыңдады» деген күрделі сөйлем «Әкесі жолдан шаршаған, бірақ ұлының әңгімесін тыңдады» деп жеңілдетілуі мүмкін.

Мәтін ұзындығын қысқарту – бейімдеудің үшінші тәсілі. Бейімдеушілер жиі қосымша сюжеттерді, сипаттамалық элементтерді немесе күрделі метафораларды алып тастайды, бұл түсінуді қиындатуы мүмкін [11]. Дегенмен мәтіннің негізгі баяндауын және мәдени ерекшеліктерін сақтау оның қызықтылығын және оқу құндылығын қамтамасыз ету үшін маңызды.

Сонымен қатар бейімделген мәтіндерге сөздіктер, мәдени контексті түсіндіру немесе көрнекі материалдар сияқты қосымша элементтер енгізілуі мүмкін. Бұл компоненттер оқырманға мәтінді түсінуге және жаңа терминдерді есте сақтауға көмектеседі [15].

Бейімделген әдебиеттің артықшылығы

Бейімделген әдебиеттің басты артықшылығы – оның қолжетімділігі. Жеңілдетілген мәтіндер қарапайым деңгейдегі оқырманға әдеби шығармаларды оқу және түсіну мүмкіндігін береді, бұл олардың бастапқыда қол жеткізе алмайтын материалдармен жұмыс істеуіне жағдай жасайды [15]. Әсіресе, аутентті мәтіндердің күрделілігін түсінуде қиналатын қарапайым деңгейдегі тіл үйренушілер үшін бұл маңызды. Бейімделген мәтіндер осы кедергіні жойып, оқырманның мазмұнмен тиімді өзара әрекеттесуіне мүмкіндік береді, бұл олардың мотивациясы мен сенімділігін арттырады.

Сонымен қатар бейімделген әдебиет сөздік қор мен грамматикалық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Зерттеулер жеңілдетілген мәтіндерді тұрақты оқу жаңа сөздерді есте сақтау мен әртүрлі жағдайларда қолдануға көмектесетінін көрсетеді [10]. Бейімделген мәтіндерде жиі кездесетін сөздердің қайталануы олардың есте сақталуын жеңілдетеді. Жеңілдетілген грамматикалық құрылымдар тіл үйренушілерге мәтінді түсінуге көңіл бөлуге мүмкіндік беріп, күрделі синтаксистік формаларды түсіну қиындықтарын азайтады.

Бейімделген әдебиеттің тағы бір маңызды аспектісі – оның мәдени контекстін түсіндіруге үлес қосады. Классикалық әдебиеттің бейімделген нұсқаларын оқу арқылы тіл үйренушілер мақсатты тіл елінің мәдени мұрасымен танысады. Бұл олардың дүниетанымын кеңейтіп, тілді тереңірек түсінуге ықпал етеді, себебі тіл мәдениетпен тығыз байланысты [16].

Бейімделген әдебиеттің кемшіліктері

Бейімделген әдебиет артықшылығына қарамастан, бірқатар кемшілігі бар. Бейімделген әдебиетке қатысты айтылатын негізгі сынның бірі – мәтін мазмұнының шамадан тыс жеңілдетілуі. Бейімдеу үдерісі түпнұсқаның тереңдігі мен күрделілігін төмендетіп, оның оқу құндылығын азайтуы мүмкін [14]. Күрделі метафоралар, идиомалар және стильдік элементтер қысқартылған нұсқаларда азаюы мүмкін, бұл тіл үйренушілердің тілдің түпнұсқалық элементтерін түсіну мүмкіндігін шектейді.

Сонымен қатар бейімделген мәтіндерде сөздік қордың шектеулі деңгейі мен грамматикалық құрылымдардың жеңіл формасы жиі қолданылады, бұл жоғары деңгейдегі тілдік дағдыларды дамытуға кедергі келтіруі мүмкін. Жеңілдетілген мәтіндерге үйренген тіл үйренушілер әртүрлі және күрделі терминологияны қолданатын түпнұсқалық дереккөздерге көшу барысында қиналуы ықтимал [17].

Тағы бір мәселе – бейімдеудің дәрежесіне тәуелділік. Мәтіннің қиындық деңгейі дұрыс таңдалмаған жағдайда, материал тым қарапайым болса, тіл үйренушінің зерігуіне немесе мәтіннің шамадан тыс күрделілігі салдарынан олардың шаршауына әкелуі мүмкін. Осыған байланысты мұғалімдер тіл үйренушінің тілдік құзыреттілік деңгейіне сәйкес келетін ресурстарды мұқият таңдауы қажет [18].

Бейімделген әдебиеттің пайда болуы

Бейімделген оқулықтар тіл оқытудағы маңызды элемент ретінде ғасырдан астам уақыт

бойы қолданылып келеді. Бейімделген әдебиет тіл үйренушілердің дағдыларына сәйкес келетін жүйеленген тілдік материалды ұсынады. Бұл әдістің негізінде тілді жеңілдету қажеттілігі жатыр, сонымен бірге оқу мазмұнының педагогикалық тұтастығын сақтай отырып, қолжетімділік пен шынайылықты үйлестіру мақсаты көзделеді.

Бейімделген әдебиет ұғымы XX ғасырдың басында Майкл Уэст пен Гарольд Палмердің негізгі еңбектерінен бастау алады. Екі педагог та тілді терең меңгеруге ықпал ететін, ана тілі болып табылмайтын тіл үйренушілердің мүмкіндіктеріне сәйкес ресурстардың қажеттілігін түсінді. Уэсттің маңызды үлесі – 1926 жылы New Method Series топтамасында жарық көрген жеңілдетілген мәтіндерді, мысалы, Робинзон Крузо сияқты шығармаларды оқу үшін енгізуі. Уэст бұл зерттеулерді тіл үйренушілерге түсінікті әрі қызықты мәтіндер арқылы табысты тіл меңгеруді қамтамасыз етуге деген сеніммен жүргізді [19].

Палмер, Жапонияда жұмыс істей отырып, сөздерді таңдаудың және мәтінді деңгейге бейімдеудің маңыздылығын атап өтті. Оның 1932 жылғы «Әдеби материалды деңгейлеу және жеңілдету» еңбегінде тілдік элементтерді кезең-кезеңімен енгізу әдістері сипатталған. Палмердің әдістемесі тек сөздік қорды шектеумен ғана шектелмей, семантикалық және синтаксистік компоненттерді пропорционалды түрде ұсынуға бағытталды, бұл тілдің байлығын сақтауға мүмкіндік берді [19]. Уэст пен Палмер тіл үйренушілерге бағытталған ресурстарды дамытуға негізделген педагогикалық революцияның негізін қалады.

XX ғасырдың ортасында деңгейленген оқулықтардың саны, әсіресе, екінші тіл ретінде ағылшын тілі (ESL) саласында өсті. Longman және Oxford University Press сияқты баспалар жаһандық аудиторияға арналған деңгейленген кітаптар сериясын шығаруды бастады. Бұл басылымдар жиі Уэсттің 1953 жылы жасаған «Ағылшын тілінің жалпы сөздік тізімі» сияқты жиілігі жоғары сөздердің тізімдеріне негізделген шектеулі сөздік қорларға сәйкестендірілді. Деңгейленген оқулықтардың қолжетімділігінің артуы олардың екінші тілді меңгерудің маңызды элементі ретінде танылған кең көлемді оқу дағдыларын дамытудағы маңыздылығымен сәйкес келді [19].

Қазіргі деңгейленген оқу саласы оқыту мен технологиялар тұрғысынан айтарлықтай ілгерілеуді көрсетеді. Сандық платформалар тіл үйренушілердің жеке ерекшеліктеріне сәйкес келетін оқыту материалдарын бейімдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар қазіргі заманғы деңгейленген оқу бағдарламалары жиі мультимедиялық компоненттерді қамтиды, бұл тіл үйренушілердің қызығушылығын арттырып, әртүрлі оқу стильдеріне бейімделуге мүмкіндік береді. Бұл жетілдірулер алғашқы практиктер енгізген негізгі ұғымдарға негізделіп отырып, қазіргі тіл үйренушілердің өзгермелі талаптарын ескереді. Бұл әдіс ағылшын тілін оқыту әдістемесінде өте кең қолданылады және ағылшын тілінде шығатын бірқатар классикалық әдеби шығармалар деңгей-деңгей бойынша бейімделеді. Алайда, қазақ тілі сияқты сөйлеушісі аз тілдерде бұл әдіс дамымай тұр.

Көркем әдебиеттің тіл меңгерудегі рөлі

Көркем әдебиет екінші тілді меңгеруде маңызды рөл атқарып, тіл үйренушілерге аутентті тілдік құрылымдармен, мәдени орталармен және әртүрлі сөйлеу стильдерімен танысуға мүмкіндік береді. Көркем материалдармен жұмыс істеу сөздік қорды дамыту, грамматикалық дағдыларды жетілдіру және оқу жылдамдығын арттыру сияқты тілдік қабілеттерді жақсартады [12]. Алайда тіл деңгейі төмен үйренушілер үшін шын аутентті айы көркем әдебиет күрделілігіне байланысты түсінуде қиындық туғызуы мүмкін. Осы тұрғыда бейімделген әдебиет тілдік кедергілерді жою және оқу процесін жеңілдетіп, қызығушылығын арттыру үшін маңызды құрал бола алады.

Көркем әдебиет тіл үйренушілерге екінші тілді меңгерудің маңызды элементі ретінде тілдік ортаға енуге мүмкіндік береді. Әдеби мәтіндермен жұмыс істеу арқылы тіл үйренушілер әртүрлі сөйлеу стильдерімен, тілдік құрылымдармен және мәдени элементтермен танысады, бұл арқылы тіл үйренуші оқулық арқылы жеткізу мүмкін емес

ерекшеліктерді меңгереді [20]. Романдарды, әңгімелер мен поэзияны оқу тіл үйренушілерге шынайы коммуникациялық контексте тілдің практикалық қолданылуын түсінуге көмектеседі, осылайша олардың коммуникативтік құзыретін жақсартады.

Сонымен қатар көркем әдебиет эмоционалды интеллект пен эмпатияны дамытуға ықпал етеді, бұл тіл үйренушілер үшін ерекше маңызды. Әдеби мәтіндермен жұмыс істеу тіл үйренушілерге кейіпкерлердің «жанын» сезінуге мүмкіндік беріп, тілдің мәдени және әлеуметтік аспектілерін түсінуді жақсартады [16].

Алайда тіл деңгейі төмен тіл үйренушілер үшін түпнұсқадағы көркем әдебиетпен жұмыс істеу тым күрделі болуы мүмкін. Күрделі лексика, құрмалас сөйлемдер және мәдени контекст түсінуді қиындатуы мүмкін, бұл жағдайда бейімделген әдебиет маңызды ресурс ретінде қызмет етеді.

Бейімделген әдебиеттің тіл меңгерудегі рөлі

Бейімделген әдебиет, мысалы, деңгейленген оқулықтар мен жеңілдетілген мәтіндер, әсіресе, тіл меңгерудің алғашқы кезеңдерінде өте маңызды. Бейімделген мәтіндердің негізгі мақсаты – тіл үйренушілерге олардың тіл деңгейіне сәйкес шынайы мазмұнмен өзара әрекеттесу арқылы қолжетімді әрі қызықты оқу тәжірибесін ұсыну.

Бейімделген әдебиеттің басты артықшылығының бірі – ол түсінікті тілдік материал ұсынады, бұл Стивен Крэшеннің пікірінше, тиімді тіл меңгеру үшін өте маңызды [12]. Бейімделген мәтіндерде реттелген сөздік қор мен жеңілдетілген грамматикалық құрылымдар қолданылады, бұл тіл үйренушілерге күрделі тіл жүйелерінен алаңдамай, мазмұнды түсінуге көңіл бөлуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар бейімделген әдебиет тіл үйренушінің оқу жылдамдығын жақсартады. Жеңілдетілген мәтіндермен тұрақты жұмыс істеу тіл үйренушілердің оқу жылдамдығы мен дәлдігін арттырады, бұл тілдік құзыреттіліктің маңызды құрамдас бөлігі [15]. Мысалы, бейімделген мәтіндерді үнемі оқитын адамдарда оқу түсінігі артып, ақпаратты өңдеу қабілеті жылдамдайды.

Қорытынды

Бейімделген әдебиет, соның ішінде деңгейленген оқулықтар мен жеңілдетілген мәтіндер, екінші тілді меңгеруде ерекше маңызды рөл атқарады, өйткені ол тіл үйренушілерге тіл үйренудің алғашқы кезеңдерінде аутентті материалдарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Классикалық мәтіндердің алғаш рет бейімделуінен бастап қазіргі заманғы сандық платформаларға дейінгі тарихи даму тіл үйрету әдістемелері мен техникалық жетістіктердің өсуін көрсетеді. Бейімделген мәтіндер оқу үдерісін жеңілдетіп қана қоймай, сөздік қорды кеңейту, грамматикалық дағдыларды жетілдіру және оқу жылдамдығын арттыру сияқты маңызды тілдік қабілеттерді дамытуға ықпал етеді.

Бейімделген әдебиеттің басты артықшылықтарының бірі – ол түсінікті тілдік материал ұсынады, бұл Стивен Крэшеннің гипотезасы бойынша, тіл меңгерудің тиімділігі үшін өте маңызды. Сонымен қатар бейімделген мәтіндер тіл үйренушілерге тілдік кедергілерді еңсеруге көмектесіп, олардың ынтасы мен сенімділігін арттырады. Дегенмен, бейімделген әдебиет аутентті материалдарды толықтай алмастырмауы тиіс екенін атап өту маңызды. Тіл үйренушілер тілді тереңірек түсініп, оны меңгеру үшін біртіндеп түпнұсқалық мәтіндерді оқуға көшуі қажет.

Артықшылықтарына қарамастан, бейімделген әдебиетке қатысты кейбір сыни пікірлер айтылады. Олардың ішінде сирек қолданылатын тілдер үшін сапалы ресурстардың тапшылығы, аутентті классикалық әдебиетті «бұзу» сияқты пікірлер айтылады. Бұл саланы одан әрі дамыту үшін әртүрлі тілдер мен деңгейлерге арналған бейімделген мәтіндерді қамтамасыз ететін және білім беру үдерісіне жаңа технологияларды енгізетін зерттеулер қажет. Әсіресе, қазақ тілін екінші тіл ретінде үйрету әдістемесіне бейімделген әдебиетті

қолдану, көркем әдебиетті деңгей бойынша бейімдеудің методологиясын әзірлеу, соған сәйкес жасанды интеллект көмегімен мәтіннің күрделілігін анықтау, оны тіл үйренушінің деңгейіне сәйкес бейімдеуді қолға алу маңызды. Баспагерлер көркем шығармаларды деңгейлерге сәйкес етіп бейімдеп, баспа арқылы шығаруды да қолға алуы қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Gavioli L., Aston G. Enriching reality: language corpora in language pedagogy // *ELT Journal*. – 2001. – Vol. 55, №3. – P. 238–246.
2. Fareh S. et al. Integrating Literature into Teaching the Language Arts // *International Journal of Arabic-English Studies (IJAES)*. – 2022. – Vol. 22, №2. – P. 2022. – P. 65–82.
3. Swan M. A critical look at the Communicative Approach (1) // *ELT Journal*. – 1985. – Vol. 39, №1. – P. 2–12.
4. Agustín Llach M.P. Teaching Language Through Literature: The Waste Land in the ESL Classroom // *ODISEA. Revista de estudios ingleses*. – 2017. – №8. – P. 7–17.
5. McCloskey M. Lou. Literature for Language Learning // *ESL Magazine*. – 1998. – Vol. 1, №6. – P. 14–17.
6. Rodrigo V. Graded Readers: Validating Reading Levels across Publishers // *Hispania*. – 2016. – Vol. 99, №1. – P. 66–86.
7. Moher D. et al. Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement // *PLoS Med*. – 2009. – Vol. 6, №7. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclinepi.2009.06.005>
8. Braun V., Clarke V. Using thematic analysis in psychology // *Qual Res Psychol*. – 2006. – Vol. 3, №2. – P. 77–101.
9. Nowell L.S. et al. Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria // *Int J Qual Methods*. – SAGE Publications Inc., 2017. – Vol. 16, №1. <http://dx.doi.org/10.1177/1609406917733847>
10. Nation I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language*. – Cambridge University Press, 2001. – 477 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524759>
11. Hill D.R. Graded readers in English // *ELT Journal*. – 2008. – Vol. 62, №2. – P. 184–204.
12. Krashen S.D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. – University of Southern California, 1982. – 201 p.
13. North B. *The CEFR in Practice*. – Cambridge University Press, 2014. – 286 p.
14. Widdowson H.G. *Teaching Language as Communication*. – Oxford University Press, 1978. – 180 p.
15. Day R., Bamford J. *Extensive Reading in the Second Language Classroom*. – Cambridge University Press, 1998. – 238 p.
16. Byram M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence // Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – 2nd edition. – Multilingual Matters, 2021. – 200 p.
17. McLean S., Rouault G. The effectiveness and efficiency of extensive reading at developing reading rates // *System*. – 2017. – Vol. 70. – P. 92–106.
18. Waring R. Why Extensive Reading should be an indispensable part of all language programs // *The Language Teacher*. – 2006. – Vol. 30, №7. – P. 44–47.
19. Tickoo M.L. *Simplification: Theory and Application*. – Southeast Asian Ministers of Education Organization. Regional Language Centre, 1993. – 254 p.
20. Collie J., Slater S. *Literature in the Language Classroom: A Resource Book of Ideas and Activities*. – Cambridge University Press, 1987. – 274 p.